Совгіра С.В., д.п.н, професор,
Гончаренко Г.Є., к.б.н., доцент,
Подзерей Р.В., викладач,
Грабовська С.Л., викладач,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПОТЕНЦІАЛ ЛАНДШАФТНИХ ЕКОСИСТЕМ ЯК ПРИРОДООХОРОННА КАТЕГОРІЯ: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ, ЗМІСТ

На сьогодні в науці не існує єдиної думки щодо трактування та класифікації поняття «потенціал». Традиційно термін «потенціал» визначається як сукупність усіх можливих засобів, запасів, джерел, що є в наявності й можуть бути використані для досягнення певної мети. Існують і інші визначення потенціалу, зокрема як придатність середовища для господарського використання.

У руслі досліджуваного питання дотичним є поняття біотичного потенціалу, який характеризує здатність популяцій, видів, організмів до виживання, що визначена за показником співвідношення народжуваності та смертності та поняття екологічного потенціалу як потенціалу навколишнього середовища.

Голубець М. застосовує термін «біотичний потенціал» з метою означення потенційних можливостей певної кількості популяцій рослин і тварин, які є у складі кожної екосистеми (на відміну від екологічного потенціалу, який характеризує екосистему в цілому) [1, с.268].

Очевидно, що біотичний потенціал є генетично зумовленою здатністю організмів, видів, популяцій, структурних чи функціональних блоків екосистеми існувати в певному діапазоні екологічних умов та підтримувати структурно-функціональну організацію екосистеми, у складі якої вони перебувають.

Для структурних елементів екосистеми еталонним вважається така величина біотичного потенціалу, що відповідає первинній екосистемі конкретної ділянки земної поверхні.

На основі визначення поняття біотичний потенціал території та аналізу досліджень його структури, можемо зробити висновок, що природоохоронний потенціал території виявляється у сукупності її природних ресурсів.

Компонентну структуру природоохоронного потенціалу, за дослідженнями В. Руденка, складають земельно-ресурсний, мінерально-ресурсний, водно-ресурсний, природно-рекреаційний, фауністичний, лісово-ресурсний потенціали.

Досить велику екологічну роль для людини відіграють такі біотичні компоненти ландшафту, як рослинність, тваринний світ, мікроорганізми. Виняткове значення має природний рослинний покрив як джерело кисню, засобів харчування, фітонцидів, лікарських засобів та його оздоровче, рекреаційне і естетичне значення. Важливе оцінювання тваринного світу, в якому відомі численні переносники, збудники небезпечних захворювань людини, наприклад, кліщового енцефаліту, чуми, туляремії та ін. З метою визначення екологічного потенціалу важливе значення також мають повторюваність стихійних природних явищ та інших екстремальних природних умов, тобто санітарно-гігієнічні, медико-географічні, медико-екологічні та рекреаційні особливості природного середовища.

Безперечно, ці компоненти є визначальними при обчисленні значень природоохоронного потенціалу регіону. Однак слід звернути увагу на відносно новий компонент природоохоронного потенціалу - екологічний, який набуває дедалі більшого значення у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації та зменшенням обсягу сприятливого для життя живих організмів природного довкілля. Звичайно, вищевказаний екологічний потенціал можуть забезпечити генератори чистого повітря, водні очисні споруди, тепличні господарства тощо.

Загалом екологічний потенціал можна розглядати як емерджентну сукупність біотичних потенціалів екосистеми, а саме: автотрофного (фітоценозу, популяцій рослин), консументного (різних груп і популяцій другого та наступних трофічних рівнів), редуцентного (трофічних груп безхребетних і мікроорганізмів) потенціалів загалом, які завдяки функціональній здатності через процеси стійкості, саморегуляції, самовідновлення та стабілізації середовища можуть відновлювати свій похідний екологічний стан [2].

Ідея екологічного потенціалу з чітким визначенням сутності поняття та сфери його використання, а також пов'язаних з ним похідних і допоміжних понять, може бути суттєвою як для розкриття сутності сучасних антропогенних змін у структурно-функціональній організації екосистем, так і для обґрунтування створення природо-заповідних територій.

Отже, екологічний потенціал - сукупність речовинно-енергетичних ресурсів та властивостей екосистем, що забезпечують її максимально можливі структурно-функціональні параметри (енергетичні, організаційні, біогеохімічні, водотрансформаційні, середовищні) та корисні функції (природоохоронні, захисні, продукційні, рекреаційні, редукційні, ресурсні, естетичні), котрі може використовувати людина [1, с.264].

Надзвичайна актуальність екологічного фактору зумовила появу в останнє десятиріччя проблеми формування ландшафтного потенціалу території. Головна його мета - знайти оптимальне співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі. Це дає можливість визначити території, для яких потрібні природоохоронні та відновлювальні заходи, раціональніше розміщення виробництва, а також установити екологічний стан конкретних регіонів тощо [96, с.272].

Потенціал ландшафтних екосистем є частиною природоохоронного потенціалу, який можна розглядати як здатність природних систем (геосистем, екосистем і т.д.) виробляти певну продукцію або роботу, що

використовується в господарській діяльності людини, яка виражається групою еколого-економічних показників.

На думку Н. Реймерса, поняття ландшафтного потенціалу території подібне за змістом до природно-ресурсного потенціалу, але в першому випадку основна увага зосереджується на функціонуванні й збереженні природних систем загалом, а в іншому - на збереженні лише їх частини.

Нами потенціал ландшафтних екосистем (виходячи з етимології поняття «потенціал» - сила, можливість) розглядається як об'єктивна реальність, що характеризує дійсний стан природних ресурсів, здатність природного середовища виконувати природоохоронну функцію.

Методологічну основу аналізу природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем складає сукупність наукових підходів: ландшафтного (геосистемного), екологічного, басейново-територіального, ландшафтно-геохімічного, ландшафтно-екологічного.

Відповідно до цих підходів можна сформулювати для практичних цілей принципи природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем: стадійності, територіальної диференціації, оптимальності, системності, ієрархічності, генетичності, поляризованості, екологічної та функціонально-ландшафтної різноманітності, ландшафтної репрезентативності, буферності, цілісності.

Сукупність наукових підходів і принципів аналізу природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем, яка слугує методологічною основою дослідження природоохоронних територій, визначає відповідну систему методів дослідження, до яких відносяться: історичний, описово-дослідницький, порівняльний, польовий, експериментальний, статистичний, графічний, картографічний, експедиційний.

Таким чином, аналіз природоохоронного потенціалу ландшафтних екосистем можна представити у вигляді алгоритму підходів, принципів та методів щодо аналізу та оцінки природоохоронних екосистем.

Література

1. Голубець М. А. Екосистемологія. – Л. : Поллі, 2000. – 315 с.

2. Совгіра С. В. Природоохоронний потенціал ландшафтних екосистем Центрального Побужжя : монографія / Совгіра С.В., Гончаренко Г.Є., Красноштан І.В., Задорожна О.М. – К. : Наук. світ, 2011. – 200 с.